

Háromszéki harangok

Mindennapi életünket falvakon is, de városok is évszázadokon át részben a harangok "szavai" igazgatta. Így ezek megszámlálhatatlan harangokkal kapcsolódnak mindennapjainkhoz. Jelezték az évek múlását, óév teltét, újéve kezdetét. Templomba, lélekművelésre hívják az embereket mindenütt a keresztények lakta területeken. A harangok nagyon közel állnak mihozzánk emberekhez, hisz a legkülönbözőbb alkalmakkor jót és rosszat jeleztek számunkra. Nyílt vagy titkolt üzeneteket teremtünk - teremtettünk a hozzájuk földrajzilag legközelebb álló harangokkal, főleg azokkal, melyeket naponta szólni hallunk, hogy aztán hangjuk hiányában honvágy, zenevágyunkban - ha újra hallhatjuk - különös örömet éltetse el lelkünket. A műszaki ember számára a harangok ezen kívül acél- és ércöntés-történeti munkák, s mint ilyenek, ötvösművészeti, díszítőművészeti értékkel bírnak: kultúr- és művészettörténeti értékek, műemlékek.

A harangokat használták és használják ma is a hajókon, posta- és tűzoltókocsikon, iskolákban és a templomtornyokban. Ébresztettek és riasztottak tűzvész, árvíz, jégeső esetén. Háborúk alkalmával nagy szó volt a győzelmi harangszó. De minden helységben mifelénk is délben pihenőt kongatnak, reggel felkelőt, majd napnyugtát. *"A villámokat szétosztalom, a felhőket szétszaggatom. Az élőket hívogatom, a holtakat elsíratom"* - vallja magáról feliratában sok-sok háromszéki harang. S hogy ezek a harangfeliratok történelmet, egyháztörténetet örökítenek, arra csak egy példát rögzítettünk. A két világháború közti időszak vége felé a nemzetiségeket beolvasztani szándékozó erőszakos egyházi mozgalom idején épülő új

háromszéki görögkeleti templomokba, haranglábakra az Ókirályság területéről származó egész sor ajándékharang került. Ezeknek szövege a kor uralkodó egyházpolitikai szemléletét tükrözi. Így hát a mindent megújító hazai népi forradalom harangkutatójának ezeket is az igazság szemszögéből, történelmi hűséggel és igazmondással kell kutatnia, értékelnie.

"... A rádió és a televízió korában a harangoknak már nincs meg az egykori jelentősége - írja Patay Pál, jeles magyar harangkutató - mégis városainkban, falvainkban, de még a kisebb településeken is, ott találjuk őket... s a tornyok magasában nem egy helyen 3-400 éves, sőt ennél is korosabb harangok függenek." Kétségtelen, hogy ipartörténetünk, művészet- és művelődéstörténetünk egyik legkevésbé ismert fejezete a harangok története. Pedig hűen tükrözik a képzőművészet stílusfejlődési szakaszait. Tanulmányozásuk során számos helytörténeti érdekesség is felszínre kerül, mondák világa elevenedik meg. A harangokkal kapcsolatos népi hiedelmek érdekes fejezetei a néprajznak is.

Kétségtelen, hogy ipartörténetünk hiányolta az efféle kutatást. A háromszéki ércöntés és ágyúöntés ismeretét ezekkel is ki kell tehát egészítenünk. Az erdőfüleli vashárom termékei közé (vasekék, érclábasok és használati eszközök, üstök) mellé odakíváncsoznak elsősorban a megye és a Székelyföld területén öntött harangok is.

Harangismerővé lenni sokkal több, mint hobbi. A harangkutató művelése a szűkös irodalom teljes ismeretét igényli, összehasonlítható terepmunkát és a szétszórt levéltári adatok kiszűréséhez szükséges szabadidőt. 1972 nyarán id. Haszmann Pál a Csernátoni székely falumúzeum megalapítója testálta e sorok írójára harangos naplóját és arra kérte, hogy mint többet mozgó, utazó ember folytassam tovább a háromszéki régi harangok felkutatását.

A szakirodalomból ismeretes, hogy a kereszténység felvételekor *"mind nyugaton, mind keleten már használták a harangokat. Rómában a harangszót Szabinus pápa rendelte el 605-ben. A bizánci birodalomban később, 871-ben (vagy 865-ben) szólaltak meg az első harangok."* Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a székelyek

letelepedése után az első keresztény templomok számára már harangot is öntettek. A harangokat nálunk ugyanis már a 11. században használták. A Kárpát-medence területéről a 11-12. századból egyetlen méhkas alakú 800 éves harangot ismerünk, a Komárom környéki Dég község határából. A következőkben szándékunkban van összefoglalni a háromszéki harangkutatások eredményeit.

Háromszékről és a földrajzilag hozzáilleszkedő Erdővidékről a legrégebb harangunk az *erdőfülei repedt műemlék-harang*, melyet paleográfiai alapon, a szép gótikus majuszkulás felirata és a megnyúlt harangtest formája alapján 14. századnak tartunk. Ez tehát közel 700 éves. Megjegyezzük, hogy a hasonló típusú harangokat például az osztrák kutatók a 13. századba sorolják. Figyelembe kell vennünk - akárcsak az építészetben -, hogy a stílusirányzatok, különösen a Székelyföld keleti vidékeire, késve "érkeztek". Így helytállóan tartjuk Orbán Balázs kormeghatározását: a fülei harangra vonatkozóan azt mondja, hogy "... a 14. század végén, legkésőbb a 15. első évtizedében öntetett".

Korban utána a használaton kívüli közel 600 éves *bardoci harang* következik. Ezen sincs évszám, de alakja után a 15. század elejére tesszük. Köriratát eddig még senkinek sem sikerült megfejteni. Dávid László szerint "*részben a majuszkulás, részben az antikva írás betűire emlékeztet*". Véleményünk szerint gyenge betűöntéstechnikával készült, felcsereált és fejükre állított, nehezen kivehető majuszkulák lehetnek ezek a jelek, hisz a matricák ilyen elrendezése felirataink esetében nem ritka. A 21 betűjel azonban, melyet ez a harangfelirat tartalmaz, a kor leghasználatosabb harangfelirata - az O REX GLORIAE VENI CUM PACE (Őh békesség királya jöjj békével!) - betűszámával pontosan egyezik. S hogy a gótikus majuszkulák használata itt a 15. század elején is mennyire divatozott, arra éppen a korban következő *harmadik harangunk* a legjobb példa. Ez a *szotyori* református templom tornyában ma is használatban van, s rajta az említett latin nyelvű (gót nagybetűs) szöveg mellett az 1426-os évszám olvasható. A helyi szájhagyomány azt tartja, hogy a tatárdúlás idején az Olthá dobták ezt a kicsi harangot s csak évszáz-

adok telte után került ki a folyó iszapjából. ~~Ha~~ ezt a legendabeli "pihenőt" is számítjuk, ez a harang 569 éve működik. Ebből a századból való ~~még~~ az 1489-ben öntött - napjainkban is használt - *olaszteleki harang*. Ennek körirata azonban a 15. század második felében "divatba jött" kis gótikus minuszkulákkal készült. Ez a harang tehát 506 éves. Ezt a paleográfiai stílusváltozást tehát vidékünkön a nevezett század derekára kell tenünk.

Hat díszítés nélkül - részben feliratos - harang képviseli a 16. század ízlését és ötvösművészetét megyénkben. A legrégebb a *sepsikőröspataki*: 1512-ben öntötték, s ma a római katolikus templom tornyában van. Ez az első olyan harangunk, melynek készítőjét is ismerjük. A felirat tanúsága szerint ugyanis egy Endres nevű mester öntötte Brassóban. Korban a *maksai kicsi harang* következik. Ezen a SOLI DEO GLORIA körirat mellett ott van az 1537-es évszám is. Egy írott kútfő arról emlékezik meg, hogy "*ezt a harangocskát a reformáció kezdetén fellángolt harcok idején egy kútba dobták*", s csak később, a 17. század végén, a kút kitakarítása alkalmával került ismét napvilágra (Magyar György: Emlékirat. Sepsiszentgyörgy, 1900. 8.1.) Az 1555 és 1558-as évszámokat viselik magukon a valószínűleg egyazon mester kezemunkáját képező *albsi és székelyszáldobosi harangok* (440 és 437 évesek). Az előbbit török fejes (érem nagyságú és alakú) "érmék", domborművek díszítik.

Alakja alapján még a 15. századnak tartjuk az *eresztevényi repedt* kis harangot is, melyet "*Gábor Áron harangja*" néven emleget a nép.

Demeter Aranka eresztevényi lakostól gyűjtöttük ugyanis azt a "történetet" miszerint "*1849-ben ezzel kongatták el csendben a nagy ágyúöntőt. A harangot húzni nem merték, csak a monyát fogták, és halkan verték vele a harangot. Mindéz azért volt, hogy nehogy a közelben levő kozákok észrevegyék, amikor utolsó újjára kíséerte csendben a nép a Benke kúria jégvermétől ide a temetőbe*". S hogy mennyire kellett valóban tartani a veszélytől, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az elhantalásról tudomást szerző kőbor kozákok csapata másnap a lovakkal laposra tapostatta a frissen hantolt sírhalmot (Imreh Bar-

... Miért Eresztevényben? A Hét, 1980. V. 9.) A harang korát alakja alapján határoztuk meg. Mon-
... nek sem kell, hogy mekkora volt elégtételünk,
... később ráakadtunk Orbán Balázs becslésére
... aki azt írja, hogy ezt a harangot a szacsvaiaktól
... vette az eresztevényi nép "de minden epigraphi-
... nemasága mellett már hosszú időmotalan alakja
... elégséges arra, hogy a XV. századból eredett-
... nék ítéljem". (A Székelyföld leírása, Budapest,
... 1889. III. k. 172. 1) Itt vetődik fel az a gyakorlati
... kérdés, hogy ha a múltban nem is volt indokolt, de
... új lehetőségek közepette rendezni kellene a
... használatban nem lévő, megrepedt műemlékhar-
... angjaink sorsát. Erre többirányú lehetőség is
... adódik, melyeket csupán csak felsorolunk: a lesze-
... nelt harangok kiállítása az illető egyház keretén
... belül (a templomban), egyháztörténeti állandó jel-
... legű kiállítás rendezése, ahol ezek is helyet kap-
... nának, haranggyűjtemény létesítése a megyei
... múzeumunk keretén belül, hasonlóképpen a bu-
... dapesti Magyar Nemzeti Múzeum
... gyűjteményéhez.

Közel féltucat műemlékharangunk maradt
... fenn a 17. századból és mindenik használatban van
... ma is. Ezek közül a legrégebb *Haralyban* van. A
... másfélmázsás harang a megszokott "Óh dicsőség
... királya jöjj békével" latinnyelvű szöveget tartal-
... mazza, és 1617-ben öntötték. A rajta levő PN ini-
... ciálék is mutatják, hogy *Paulus Neidel* ismert
... brassói szász harangöntő mester munkája. Különös
... érdeklődésre tarthat számot a *bikfalvi* kétmázsás
... műemlékharang is. Felirata: "O REX JESU
... CHRISTE VENI CUM PACE - JOHANNES NEI-
... DEL. BRAS". Alatta "MU BIKFALV: AZ ISTEN-
... NEK DICZRETIRE CZINALTATUNK ES HA-
... RANGOT 1640". A körirat alatt az adakozó
... bikkfalviak nevei: "Simon István és Nagy János
... és Nagy Imre, Nagy László... Harkó Márton, Nagy
... János, Szabó Tamás, Toereok György, Bikfalvi
... János, Márkos Péter, Falka István, Vajda Ferencz".
... E harang értékét - mint a legrégebb magyar felir-
... ratú harangunkét - a legkifejezöbben ugyancsak
... Orbán Balázs fogalmazta meg. Idézzük: "bár a
... latinnal párosítva, mégis nevezetes kezdeményezés-
... nek kell tekintenünk azt, mint a mely, egy század-
... dal előzte meg (ezen a vidéken, sz. megj.) nemzeti
... nyelvünknek a harangfeliratokon való győzelmét".

Ennek a századnak a végén készültek az 1693-as
... évszámot viselő *lisznyói és feldobolyi harangok*,
... 1697-ben a *lemhényi* barokk műemléktemplom
... harangja. Ezekben jelennek meg legelőször a re-
... neszánsz stílusváltozását jelző ornamentikák. A
... lisznyói harangon a brassói *Henricus Lamp*. neve
... olvasható. A latinosan irt név *Lampen Henric*
... brassói harangöntőt fedí. Őt jelölik a lemhényi har-
... rangon levő HL iniciálék is, és minden bizonnyal
... az ő munkája a szépen díszített feldobolyi re-
... neszánsz műemlékharang is.

Közel harminc gazdagon díszített har-
... rangunk van a 18. századból. Ezek közül csupán a
... *feltorjai* református templom haranglábján levő
... harangot öntötték e század elején (1731). Több-
... ségük elpusztult, de irásos emlékeik fennmarad-
... tak az egyházi levéltárakban, jegyzőkönyvekben,
... historia domestica-kban, egyháztörténeti dolgoza-
... tokban. A századok alatt elpusztult, beolvastott,
... elviitt, elveszett harangok lajstromát majdnem pon-
... tosan össze lehet állítani. Csak ezzel egyetemben
... kerek az a kép, melyet Háromszék és Erdővidék
... harangjairól kell alakítanunk. Erre azonban a je-
... len dolgozatban nem vállalkozhatunk s így csupán
... a ma is létező harang-kincset tettük bemutatás tár-
... gyává. Tizenhét századi harangjaink zöme
... 1750-1797 között készült. Ezek *Albis*, *Angyalos*,
... *Árkos*, *Barót*, *Bikfalva*, *Sepsibükszád*, *Egerpatak*,
... *Fotos-Martonos*, *Gelence*, *Illyefalva*, *Kálnok*,
... *Kökös*, *Köpec*, *Kisborosnyó*, *Miklósvár*, *Mikóúj-
... falu*, *Márkosfalva*, *Mátisfalva*, *Nagyajta*, *Nagypa-
... tak*, *Réty*, *Szentiványlaborfalva* és *Zalánpatak* tem-
... plomaiban vannak felszerelve és ma is használják
... azokat, *valamint a csernátóni múzeumgyűjtemény-
... beli harang*. Tekintettel a nagyon gazdag harangan-
... yagra, melynek részleteibe menő bemutatását csak
... egy harangmonográfia formájában lehetne elvége-
... zni, a 18-19. és a jelen század harangtermését
... csupán a harangöntő központok és iskolák, vala-
... mint a kuriózum számban menő példányok szem-
... pontjából vizsgáljuk. Megyénkben mintegy 60
... harangöntő mester és harangöntő iskola termékei
... vannak használatban és részben használaton kívül.
... Mivel a harangok zöme nem tartalmazza a har-
... rangöntők mesterjegyeit vagy a készítő-öntő műhe-
... ly nevét, meghatározásuk alapos paleográfiai és
... művészettörténeti ismereteket igényel. Ez volt a

kutatás legnehezebb, de egyben legizgalmasabb feladatköre is.

Eleinte főleg a brassói műhelyek termékei jutottak el hozzánk, nyilván e helység földrajzi közelsége miatt: a *Lampen Henriké* (1693-1731), a *Tartler Jánosé* (1767-1786). A nevezett század második felében jelennek meg a székelyföldi harangöntő műhelyek is, s ezek között a háromszékiek. Az egyik eddig teljesen ismeretlen volt a harangirodalomban. A harangok és az egyházi okiratok tanulmányozása során kiderült ugyanis, hogy Árkoson működött egy *Lakatos Mihály* nevű mester. Feltételezhető, hogy Csíkból került ide. A század végén telepedett le ebben a helységben, a Lakatos családnév - az árkosi anyakönyvek tanúsága szerint - ismeretlen, ilyen nevű régi árkosi család nem volt. Lakatos Mihálytól származnak a *nagypataki* (1763), a *sepsibükszádi* (1772), és az *árkosi kicsi harangok* (1788). Előkerült ugyanis egy 1783-ban kötött szerződés, miszerint Lakatos harangot önt az árkosi unitárius eklézsiának. Ebben a szerződésben a mestert úgy emlegetik, mint a "*Falunkban lakó harangöntőt*".

Legjelentősebb harangöntő dinasztiánk kétségen kívül a *sepsiszentgyörgyi Kiss-család* volt. Gábor Áron ügyöntő társáról, aki a harangöntő műhelyét az önvédelmi harc szolgálatába állította, sokat olvashattunk. Az irodalomban és a köztudatban ugyanis csak egy harangöntő mestről - *Kiss Jánosról* - van szó. Amint a korabeli anyakönyvekből kiderült, de főleg a háromszéki Kiss-féle harangok öntésidejének összehasonlító tanulmányozásából, a 18. század végén és a 19. század első két harmadában három Kiss nevű harangöntő dolgozott a ma már sajnos lebontott, egykoron emléktáblával jelölt Olt utcai műhelyben: *Kiss János (1792-1815 között), fia, Kiss István (1820-1848) és ennek fia ismét Kiss János (1856-1872 között)*. Nyilvánvaló ezek után, hogy Gábor Áron közvetlen munkatársa Kiss István volt. Ő azonban édesapja műhelyében, a Kiss Jánoséban dolgozott. Az irodalomban szereplő adatok tehát eképpen értelmezhetők. Csupán az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy Háromszéken és a hozzá tartozó egykori Bardóczy fiúszék területén (melyet mind Udvarhely megyei járást 1968-ban, a megyésítés alkalmával kapcsolták közigazgatásilag a mai

Kovászna megyéhez) a jelen pillanatban 23 *árkosi* Kiss-féle harangot tartunk nyilván. Ezeket "Székely harangok" névvel jelöltük meg.

Harangállományunk pótolhatatlan veszteséget szenvedett a szabadságharc idején. "*A székelyföldi ügyöntés összesen 313 harangot gyűjtöttek a székek területén* - írja Egyed Ákos "Háromszék 1848-1849" c. könyvében - *Háromszék 125, Marosszék 93, Csík 56, Aranyos 25 és Udvarhelyszék 14 harangot*" ajánlott fel a forradalomnak. "*Állítólag elsőnek Bölön ajánlotta fel a harangot még Agyagfalván* - folytatja Egyed Ákos -, *tény azonban, hogy az első két harangot Sepsiszentgyörgy öntette ügyívá Gábor Áronnal*". Erre azonban a háromszékiek ma is büszkék.

A megmaradt harangkincset még két ízben dézsmálta meg - két világháború. Az első idején 51, a másodikban pedig 11 harangukat (sajnos ezekben ismételten műemlék-jellegűeket is) beöntötték. Mindkét vitelből azonban utólag jónéhány - csodák-csodája - visszakerült a régi közösségekbe. Ezeket a "világiárta harangokat" itthonosan "elnémult harangoknak" emlegetjük.

A múlt századi harangjainkat többnyire Brassóban öntik: *Kürmes Frigyes* (1847-63), *Teutsch János* (1857-1875), *Servenek Károly* (1828-40), *Roth György* (1893), *Gottschling Albert és Frigyes* (1847-52). De nem ritkák a segesvári *Manchen-cég* (1827-96), a budapesti *Walser Ferencz* (1863-97) munkái, sőt még a nagyváradi *Horner Henrik* (1840) egy harangja is ide került. Hozzánk azonban mindenek előtt a Csíkból készült harangok állanak közel. Bár minőségileg és művészet-történeti szempontból nem kiválóak, de ipartörténeti jelentőségük nagy. Ilyenek a csíkszeredai *Tusa István* (1947-1968) és *Györgypál Gábor* munkái (1963-1972). Ebben a században és a századfordulón öntötték el termékeikkel ezt a vidéket az *Andrásofski-testvérek*. Az egész harangöntő dinasztia a kolozsvári Házsongárdi temető evangélikus részébe van eltemetve. Itt vannak sírköveik is. 1793 és 1910 között számos erdélyi jeles templomnak öntöttek kiváló minőségű harangokat ezek a Lengyelhonból ide származott antitrinitárius mesterek. Jó minőségű, kiváló harangjaikról váltak ismertté az *aradi Hőnig-mes-terek*. 1841 és 1939 között a legmagasabb fokra

...melék a harangtechnikát és a harangművészetet
...helyben. A család ma is élő tagja - *Hönig László* - személyesen nyilatkozott sok-sok úgymond "harangtútkról" e sorok írójának. Ajánló-reklámuk alapján több nagyságrendben, bármilyen hangú harangot elkészítettek és fel is szerelték. Ebben a két században vásárolták nálunk az egyház-községek, felekezeti iskolák a ma kuriózumszámban menő acélharangokat és csengőket. Ezeket a Ruhr-vidéki *Bochumból* (1857-1907) a vasúti sínekkel együtt, az *apoldai* (1924-26) és *müncheneri* gyárakból szállították (1924-26) *Kézdivásárhelyre, Kovásznára, Pávára, Márkosfalvára, Torjára, Karatnára, Laborfalvára, Szotyorba, Málnásra, Bölönbe, Kőröspatakra, Mikóújfaluba és Szacsvára*, akárcsak a brassói megyei *Datra*. Acélharangokat itthon még a *Resicai Gépgyár* is készített. Messzi földről kerültek hozzánk a kárpátaljai *Kisgejőcz* (*Maksa*, 1941-42), a *soproni Seltenhoffer Frigyes* gyárának termékei (*Gelence, Felsőcsernáton, Papolc*, 1899-1908). De jelen vannak nálunk kiváló termékekkel a *nagyszombati Schieb és Kauntz Rt.* (1847-1927), a *kudzsiri Klein Oszkár* műhelye (1923-30), a *gyoroki Biszák József* (1924-27), a *nagyszombati Ferroagricola-cég* (1923-24), ugyaninnen *Paksa András és fiai* (1928-38), valamint a *bukaresti harangöntődék: Nicolae Spioreanu* 1922-28, *Fabrica D.D. Popescu* 1921-22, *P. Dobrescu* 1919-21, *Nicolae Ionescu* 1921-37, *V. V. Rășcanu* 1956-58). Harangkülönlegességként tartjuk számon a *temesvári Novotny-cég* munkáit, az ún. "lyukas harangokat" (*Árkos, Erdőfűle, Barátos* (1911-1945). Ezek lényegesebben kisebb súllyal - mivel ki voltak vágva, áttörve - és nyilván kisebb árral, ugyanazt a hangot adták a harangskalában, mint a hírneves Hönig-gyár harangjai.

Harangjátékokba illő szép hangjuk miatt ki kell emelnünk az olaszországi *Udinében öntött harangokat* és külön a sepsiszentgyörgyi római katolikus templom nagy harangját és kis harangját (az előbbi "F", az utóbbi "cisz") 1925-28-ból, a *G. D. de Poli-cég* remekművei. A nyolcvanas évek végén néhány magán-harangöntődén kívül a nagybányai "GUTINUL" *Kisipari Termelőszövetkezet* és a *bukaresti Institutul Biblic* foglalkozott harangöntéssel.

Legnagyobb harangjaink súlya - az *árkosi unitárius* és a *sepsiszentgyörgyi unitárius egyházak* tulajdonában - elérik az 1 tonnát, a közel egy tonnát. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy Erdély legsúlyosabb harangja a brassói Fekete templom tornyában van. Ennek súlya 11 tonna. Európa legnagyobb harangja a moszkvai "harangcár" meghaladja a 200 tonnát. A harangokat többnyire bronzból (78-80% vörösréz és 20-22% ón) készítik. Még ma is találkozunk lépten-nyomon azzal a véleménnyel, miszerint ha ezüstöt olvasztanak a haranganyagba, hangja tisztább, csengőbb lesz. Említett Hönig László szerint, de az irodalomban is van rá adat, az ezüst inkább árt, mint használ, "elvája a harang csengő-bongó hangját".

Harangmúzeumunk országos szinten sincsen. Múzeumaink eddigelé vajmi keveset törődtek többszáz éves műemlékharangjainkkal és főleg azok sorsával, helyzetével, jövőjével. Kár lenne éppen ezért, ha a használaton kívül levő műemlékharangjaink - mivel közösségi tulajdonban vannak, biztonságukat törvény nem szavatolja - elpusztulnának, vagy éppen szemünk előtt beolvasztódnának. Egyházaink vezetőiben nem tudatosult e nagyon értékes műkincsek kitettsége. Állandó jelleggel használják őket, nem kémelik. Ezekkel lehetne ritkábban, csak ünnepi, megkülönböztetett alkalmakkor harangozni. Erről kellene estélyek, előadások, meghívottak jelenlétében meggyőzni, felvilágosítani az egyházi és világi vezető embereket. Időnként meg kellene fordítani a harangtesteket, a harangütőket, hogy ne mindég ugyanazon a helyen üsse az ütő a harangperemet. Emiatt repednek meg gyakran régi harangjaink, bár sikeresen hegesztettek már meg harangpalástokat a mi megyénkben is. A harang azonban veszít eredeti szép hangjából.

Utolsó sorban, de nem utolsó kérdésként a néprajz kedvelőinek is nyílik lehetőség, tanulmányozni és begyűjteni a harangokkal kapcsolatos mondákat, legendákat, mondókákat. Mit mond a szomszéd falu harangja? Legtöbbször ilyesféle kérdésekkel lehet érdekes válaszokat kapni. Íme egy kis ízelítő: *Árkosi harangok (unitárius): "Búzát-adunk! Búzát-adunk!"* A szomszédos kőröspataki kicsi harang feleli rá "Kecskepásztor-

kecskepásztor!)" s valamivel odébb a kálnoki kis harangok - tiszta időben - kiabálják: "Ringy-rongy! Ringy-rongy!". A Brassó megyei Apácán gyűjtöttük: Mit mondanak a harangok? A nagyajtai unitárius harangok (melyek nyilván nagyobbak): "Fehér-kenyér-búza! Fehér-kenyér-búza!" Ezekre az apácaiak csak azt felelik: "Ringy-rongy, Ringy-rongy!"

A haranggyűjtő és kutató munkában segítségünkre voltak a most is létező ún. "Bim-bam" expedíció tagjai: dr. Farkas Csaba fogorvos, Székelykeresztúr, Fekete Tibor geológus-mérnök, Sepsiszentgyörgy, Demeter Lajos és Ferenc József, sepsiszentgyörgyi lakosok, Papp László, akkor tanuló, ma budapesti lakos és Kisgyörgy Blanka, Kisgyörgy Réka, akkor középiskolai tanulók, ma tanár Sepsiszentgyörgyön, illetve író Kolozsváron. Ezúttal is köszönetet mondunk munkájukért. Ugyancsak köszönetet mondunk Haszmann Pálnak és Haszmann Józsefnek, a Csernátoni Székely Falumúzeum munkatársainak a Haszmann-gyűjtemény átengedéséért, valamint Háromszék és Erdővidék azon lelkészeinek, akik a másfél évtizeddel ezelőtti nehéz körülmények ellenére is lehetővé tették, hogy a tornyokba feljuttathassunk, levéltári írott anyagokba bepillanthassunk.

Irodalom

1. Friedrich Müller: *Zur ältern siebenbürgischen Glockenkunde*, Hermannstadt, 1858.
2. Kisgyörgy Zoltán: *A háromszéki és felső-fehéri unitárius egyházak harangjai*, Keresztény magvető, 96. évf., 2. sz., 83-93, 1990
3. Kisgyörgy Zoltán: *Ha szól a harang*, Keresztény Szó, I. évf., 47. sz., 3, 1990
4. Kisgyörgy Zoltán: *A történelmi Orbaiszék régi és mai harangjai*, Az Ige, II. évf., 4-5, 1991
5. Kisgyörgy Zoltán: *A csernátoni múzeum Thury-harangja*, Csernátoni Füzetek, II. évf., 3. sz., 2, 1992
6. Kovács Mihály: *A harang*, Budapest, 1919
7. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, III. kötet., Budapest, 1869
8. Patay Pál: *Régi harangok*, Budapest, 1977
9. Patay Pál: *A homokbödögei harang*, A Veszprém megyei múzeumok közleménye, 3. köt. Veszprém, 1965; - *Vasi harangok*, A Vas megyei múzeumok értesítője, 1966-70. 4. köt.; - *Az Érmel-leki Tractus harangjai 1825 körül*, Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1967. Debrecen, 1968; - *A Magyar Nemzeti Múzeum*

haranggyűjteménye I., Folia historica 6. Budapest, 1978; - *Harangok Somogy földjén*, Somogyi múzeumok közleménye, III. Kaposvár, 1978

Clopotele din Trei Scaune (jud. Covasna)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă rezultatele cercetărilor efectuate în perioada 1975-1989 de către autor cu o echipă restrânsă de colaboratori - asupra clopotelor de diferite tipuri din zonele Trei Scaune și Bazinul Baraolt. Se face categorisirea lor cronologică, relevând valorile decorative, paleografice ale acestor monumente de istorie ale industriei, monumente de tehnică de turnare și de artă orfevră. Se oferă pentru prima oară lista atelierelor de turnat clopote ale căror produse se află astăzi în județul Covasna. Se fac propuneri asupra salvării, valorificării, păstrării și conservării acestor obiecte de artă, părți integrante ale patrimoniului național.

Church Bells in Háromszék (Covasna County)

(Abstract)

The paper brings to light the results of the research done in the period between 1975-1989 by the author himself, together with a few co-workers on the bells of different types (in use and not in use) - in the area of Háromszék (Covasna County) and Erdővidék (Baraolt Basin). The paper gives their chronological ordering, presenting also the decorative and paleographical values of these monuments of the history of industry and casting techniques. For the first time the list of church-bell-casting workshops is presented, their products are to be found today in the county. There are also proposals made for the saving, preservation and exhibition of these objects of art, which are a constitutive part of the national patrimony.

1
I OREX + GIORIE

2
OREX GIORIE

VENI CVM PACE 1826

GOLL & URO & GIORIA

⦿ | ⦿ 5 ⦿ 3 ⦿ 7 ⦿

4
✠ X O N T H A B O B A P O N T I X T A B

1. ábra

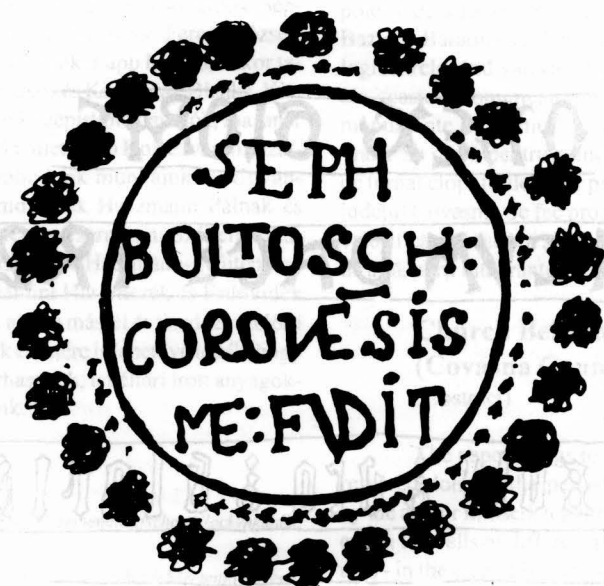
Az erdőfülei (Filia) műemlékharang körirata (1), a szotyori (Coşeni) harangkörirat, a vidék legrégebbi évszámos felirata (2), a maksai (Moacşa) kisharang

1

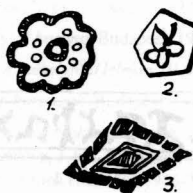

2

1 6 8 3

3

4

